

Др Слободан Д. МИЛОШЕВИЋ*

СПИСИ О ПОСЛОВАЊУ ИНТЕРНАЦИОНАЛНОГ РАТНОГ ЦРВЕНОГ КРСТА (ИРЦК) У ИНТЕРЕСУ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДРЖАВЉАНА 1941-1945

Пословање ИРЦК у интересу југословенских држављана вршило се, с једне стране, у различитим земљама и оно садржајно обухвата различиту проблематику, а с друге стране, конци су се често вукли из једне државе у другу државу, па је тешко дати детаљнији опис који би дао приказ свих тих питања. Због тога сматрали смо за најбоље ову материју разврстати у пет поглавља:

1. Посета заробљеничким логорима и уопштено деловање у корист југословенских ратних заробљеника и осталих жртава рата у Немачкој, Норвешкој и Италији;
2. Деловање представника ИРЦК у Југославији;
3. Пошиљке помоћи за југословенске ратне заробљенике и пословање Централе за ратне заробљенике;
4. Упућивање кући тешко рањених болесних југословенских ратних заробљеника као и санитетског особља;
5. Специјални југословенски проблеми којима се ИРЦК морао бавити.¹

Због у уводу споменутих разлога, на жалост, неће се моћи избећи, ради бољег разумевања, и местимично, понављати извесна излагања.

На овом месту бисмо хтели указати и на то да ће се следеће излагање моћи само онда тачно разумети ако се не изгуби из вида да споразум о третирању ратних заробљеника даје ИРЦК-у само тачно прецизирана и уско ограничена права, која су у чл. 39 и 77 односно 79 Конвенције утврђена.

Од стране ИРЦК-а подузете остале мере ослањале су се или на традиционално већ призната права у њиховом делокругу, или на иници-

* Аутор је доктор историјских наука, научни савјетник у пензији, Београд.

¹ Архив Црвеног крста Југославије (даље: АЦКЈ), кутија 31, ф. Ратни заробљеници и интернирци.

јативу која се у датим ситуацијама показала као потребна, без обзира на то што се за то није имала правна формула.

I

Посете рајним заробљеничким логорима и ошћине деловање у користи југословенских рајних заробљеника и осћалих жрћива рајна у Немачкој, Норвешкој и Ићалији

У уводу морамо напоменути да је ИРЦК у свим земљама могао посећивати само оне логоре који су му од стране органа безбедности били пријављени. Уколико се на неки други начин дознало о постојању неких других логора, дакле званично непријављених, ИРЦК је предлагао да и ове интернирце узима у своју заштиту. Већином је било ускраћено посећивати овакве логоре уз образложење да се овде не ради о ратним заробљеницима у духу Женевске конвенције.

1. - У Немачкој

Делегација ИРЦК-а у Берлину водила је бригу просечно за 150.000 југословенских ратних заробљеника, које је посећивала од почетка њиховог смештаја у логоре. Од априла 1941. до 7. маја 1945. године обављене су 574 посете у југословенским ратним заробљеничким логорима преко делегата ИРЦК-а. Према другим подацима, на крају рата било је у Немачкој са онима из Италије 250.000 заробљеника, међу којима је било 8.000 официра.²

Преговори са повереницима југословенских официрских и борачких логора одржали су се без надзора. Делегати ИРЦК дошли су до сазнања о нарочито тешкој ситуацији југословенских ратних заробљеника.

Посете југословенским ратним заробљеничким логорима вршене су у турнусима, тако да смо обухватили у једном временском периоду све нама познате логоре. Морамо овде указати на околност да је све до краја рата у Немачкој само ограниченом броју наших делегата било дозвољено посећивати логоре и бавити се тим проблемима.

Свако четврт године достављан је опширни извештај о посетама наших делегата логорима. Заинтересованим југословенским установама стављени су на располагање извештаји тако да су оне имале могућности упознати се са околностима у југословенским ратним заробљеничким логорима.

По својој дужности, делегати ИРЦК у Берлину вршили су истраживања о југословенским ратним заробљеницима, било појединачно било у групама. Због тога, делегат ИРЦК подузимао је честа путовања у логоре специјално због истраживања појединог случаја, а исто тако и приликом службеног обиласка, тј. редовних посета. Преко ових делегата ратни заробљеници интересовали су се за своје породице. Делегати

² Михаило Марић, *Унићийији Југославију*, Београд, 1971, 70.

ИРЦК увек су били приправни да свом Одељењу за давање помоћи доставе жеље југословенских ратних заробљеника, које су њихови повереници постављали у погледу давања хране, одеће и лекова. Ове жеље биле су по могућности и испуњаване.³

Чим би стигла жалба од стране југословенских установа о лошем стању у неком логору, ИРЦК је одмах достављао случај одговарајућим немачким установама, како би се указала потребна помоћ. Уколико је било случајева лошег поступања са југословенским ратним заробљеницима, ИРЦК је водио бригу о томе и улагао жалбу код ОКВ (Врховне команде оружаних снага Немачке). Успех оваквих жалби био је од случаја до случаја различит. Извештаји из заробљеничких логора дају о томе поједничне закључке.

Из вођене преписке југословенских повереника са ИРЦК види се да се Комитет залагао и да сваку примљену жалбу, односно молбу за пошиљке помоћи, или за неке информације, по свестраном испитивању, доставља немачком министарству за спољне послове или врховној команди оружаних снага.

Потешкоће око доставе поште и пакета југословенским ратним заробљеницима произашла су због дуготрајних и тешких преговора, но ИРЦК није жалио труда да поновљеним интервенцијама и на том пољу буде на услузи југословенским ратним заробљеницима. Морамо напоменути да је у последњим месецима рата пошта југословенских ратних заробљеника упућивана преко Женеве и Рима, јер није било више могућности достављати је непосредно из Немачке. Разумљиво да је ИРЦК примао и од југословенских установа упите о удесу југословенских ратних заробљеника и да је такве решавао. Пребацавању југословенских ратних заробљеника из Италије у Немачку у години 1943/44. ИРЦК је посветио нарочиту пажњу. Делегација се трудила да на време добије поменичне листе трансферираних југословенских ратних заробљеника од надлежне немачке установе "Централе за ратне заробљенике", но на жалост без успеха. Наравно, и ови новодошли ратни заробљеници били су обухваћени у даљим акцијама помоћи ИРЦК.

У последњим месецима пред крај рата, ситуација у Немачкој - како је то познато - била је већ веома компликована. Ратни заробљеници су пребацивани са истока на запад, односно у централно лежеће логоре. Кастатрофални положај Немачке није више дозвољавао једно нормално збрињавање ратних заробљеника. Поштанске и саобраћајне везе, као и целокупна управа, постале су хаотичне.

Јасно је да ИРЦК и његови делегати и поред свих напора нису више имали могућности да интервенишу у корист прописа Женевске конвенције.

2. - Норвешка

Независно од немачких логора, делегати ИРЦК посећивали су и логоре југословенских ратних заробљеника народноослободилачке вој-

³ АЦКЈ, Види извештај од III, стр. 25.

ске у Норвешкој.⁴ Ови заробљеници били су отпремљени на крајни север и од стране немачке полиције предати норвешкој државној полицији. Када је ИРЦК дознао за постојање тих логора, наређено је делегацији у Берлину да интервенише код Врховне команде оружаних снага, јер под тим тешким околностима поларне климе животни услови југословенских заробљеника били су неиздрживи.

Прва група заробљених партизана који су се претходно налазили на територији Југославије допремљена је у Норвешку преко Аустрије и Немачке у јуну 1942. године, а последња средином 1943. године. У том међувремену на територију Норвешке интернирано је око 4.300 заробљених југословенских партизана. Сви они били су распоређени у двадесет и пет логора северне и средње Норвешке. Ваља да се истакне да поменути број логора није био стално у оперативи, јер су неки од њих били по више пута отворени, што је зависило од броја затвореника у њима. Према томе, у северној Норвешкој било је тринаест, средњој десет и југозападној два логора. Осим њих и у два логора Фалстад и Грини, намењених за норвешке антифашисте, по казни, такође су затворани Југословени.

Одстрањујући југословенске борце из домовине на овај начин, окупатор је имао два циља: да отклони опасност по себе и да на тај начин смањи број партизана одашиљањем на тешке физичке радове, где су страдали. То показују и бројке да је од 4.300 тако допремљених живот изгубило 2.600, и то највише у времену од јуна 1942. године до априла 1943. године. У то време већина логора била је под управом СС-а, познатог по врло суровом режиму и злостављању људи.

У 1942. години интернирци у средњој Норвешкој били су под управом специјалних јединица организације ТОТ, такође са веома строгим условима живота и рада.

Крајем марта и почетком априла 1943. године све преживеле југословенске интернирце преузеле су јединице немачког Вермахта и од тада режим је био нешто блажи него раније. Значајно је то да су они добили статус ратних заробљеника, и као такви били пријављивани Међународном Црвеном крсту у Женеви, од кога су добијали храну и пакете. Омогућено им је да се јављају својим кућама, одакле су такође могли да добијају пакете.⁵

3. - Италија

а) *Доба фашистичког режима*

Делегати ИРЦК у Риму су посетили југословенске ратне заробљенике у Италији одмах по њиховом смештају и водили су бригу да се са њима поступа по прописима Женевске конвенције. У месецима мај-јун 1941. године посећивали су следеће југословенске заробљеничке логоре: Aversa-Prato All' Isarco-Gruppignano-Gorizia-Vestone-Bogliaco-Grumell: на Lelio-Cortemaggiore-Montemale.

⁴ АЦКЈ, Норвешка - исто.

⁵ Слободан Д. Милошевић, *Културно-просветни рад у НОР-у 1941-1954*, Београд, 1966, 86.

Почетком 1942. године искрсле су разне тешкоће за даље посећивање заробљеничких логора, које су италијанске власти правиле, но ипак у јулу 1942. подузимане су нове посете. До средине 1943. посећивани су следећи југословенски логори (како војних тако и цивилних интернираца): цивилних интернираца у Villa Lauri, Pollenza и Villa Spada у Treia. Војни логори број 12, 23, 26, 32 и 62, војне болнице у Treviglio Udine и Piasenza као и у Парми. Даље, логори цивилних интернираца у Villa La Selva, Montechiaropolo, Casoli, Lanciano, Cita S. Angelo, Corropoli и Monigo. Војни логори бр. 127, 113, 145, 71, 178, радни логор бр. 426 у Casacalenda. Сем тога, посећивали су делегати ИРЦК још у много других места и болнице, где су се Југословени присилно задржавали.⁶ (Појединости о томе могу се наћи у извештајима из логора.)

Нарочито су улагани напори да би поштански саобраћај са ратним заробљеницима уредно функционисао. Неуморно се морало у том погледу интервенисати да се отклоне наметнуте потешкоће. Такође је било нужно увек и поново водити бригу о томе, да се пакети помоћи уредно поделе југословенским ратним заробљеницима и цивил-интернирцима, а у томе се успело само након тешких преговора са надлежним италијанским установама. У оно време, у Италији били су већим делом Југословени, цивилни интернирци, који су смештени у неколико већих логора. Италијанске установе категорички су одбаћивале да се ИРЦК заузима за ове депортирце било у којој форми. ИРЦК је стално настојао да и овима пружа помоћ, и да добије дозволу од италијанских установа за посету ових логора, јер је знао да су услови живота у тим логорима врло тешки. Стално се настојало пружити помоћ и исходити дозволу за посећивање логора депортираца од италијанских установа. Након многобројних протесних нота, могао се посетити 29. октобра 1942. године логор Monigo.⁷ Од стране италијанских установа биле су обећане у пролеће 1943. даље посете логора са одобрењем, ако се испуне неке формалности које се тичу статута интернираца. Но, услед насталих ратних операција, ове планиране мере нису се више могле спровести. До краја 1943. године подељене су југословенским заробљеницима и цивилним интернирцима у Италији од стране ИРЦК пошиљке помоћи у тежини од 276.293 кгр. у 25.464 пакета.

У времену између слома фашистичког режима у Италији и склопљеног примирја, дакле од 25. VII 1943. до 8. IX 1943, делегати ИРЦК узимали су се у Риму за мноштво - у том периоду ослобођених - заробљеника и цивилних интернираца, који су раштркано живели по целој Италији. За ове жртве рата посредовали су делегати ИРЦК у Риму било у виду одећних предмета, хране или новца.

б) Период немачке окупације у Италији од септембра 1943. до јуна 1944. године

Након што је ИРЦК био овлаштен да у интересу југословенских жртава рата делује у свим видовима хуманитарног карактера, делегаци-

⁶ Архив Југославије (даље: АЈ), 103-108-401.

⁷ АЦКЈ, исто.

ја у Риму је преузела на себе - у оквиру својих могућности - дељење потпоре. Ово пружање помоћи вршено је без обзира на политички став појединаца, или њихово социјално порекло, већ само на основу њиховог тешког стања. У овом периоду дотурене су југословенским жртвама рата следеће пошиљке помоћи на расподелу:

У новчаним дознакама пружена је следећа помоћ:

Индивидуалне дознаке	Лира	Ит.	13.268.941,00
Дознаке колективне	"	"	13.180.671,20
За болнице и медикаменте	"	"	315.000,00
Набавка 16.626 комада предмета одеће и рубља	"	"	1.400.000,00
	Укупно лира	Ит.	28.164.612,00

Осим тога, дељен је сваких 14 дана кроз два месеца по један пакет помоћи на неколико стотина југословенских интернираца и избеглица.

Због олакшања повратка кућама, југословенским интернирцима је стављена на располагање путем делегације ИРЦК у Риму препорука (један документ) која је омогућавала жртвама рата путовање без потешкоћа.

У то време, интервенисали су делегати ИРЦК често и за југословенске политичке затворенике, који су се налазили по разним затворима. Посећивани су логори интернираца, међу њима и логор у Allatriu. Исто тако је подузета једна акција пружања помоћи у корист многобројних раштрканих Југословена у Италији, којима је она била хитно потребна.

Делегација у Северној Италији, која је била одсечена од Рима за време немачке окупације до априла 1945. године, развила је сличну акцију помоћи, па су исто тако посећивани разни заробљенички логори и болнице. Такође је успела доставити поименичну листу 269 затвореника "Casa di Reclusione d' Alessandria" југословенског порекла.

в) Период после ослобођења Италије од 1944. јуна месеца

У првим месецима после ослобођења Рима интервенирали су делегати ИРЦК у веома много случајева у интересу Југословена - било да им се набаве новчана средства, одећни предмети, или прехранбени артикли, а често и намештај. Осим тога, развијено је опширно деловање око прикупљања информација, давања помоћи око повратка кућама, а често и правне помоћи и слично. Многи Југословени задржани су још по затворима, тако да су делегати ИРЦК морали и овде интервенисати да би се они пустили на слободу. Са југословенским установама које су се сместиле у Барију и Риму делегација ИРЦК је одржавала најбоље односе. Ове су помагале Југословенски Црвени крст у његовом настојању код италијанских или савезничких власти у питањима смештаја по болницама или око организације репатријације југословенских држављана. У уској сарадњи са пуковником Најбауером и његовим штабом Југослов. Црвеног крста, отпремала је делегација ИРЦК у Италији пошту југословенских

ратних заробљеника и цивилних интервенираца, као и формуларе цивилног обавештавања из Југославије и у Југославију. Делегације у Барију и Напуљу развиле су нарочиту активност око збрињавања транспорта помоћи из иностранства (Швајцарске, Америке, Египта, Јужне Африке) за Југославију. У интересу несметаног пролаза маршрутних возова са пошлицама помоћи за Југославију подузимани су демарши још и у 1946. години.

На крају напомињемо да су делегације ИРЦК пружале помоћ (крајем 1944/45.) Мисији за пружање помоћи која је путовала за Југославију. Међу осталим, интервенцијом ИРЦК пружена је помоћ код пропутовања кроз Италију за Југославију члановима мисије: Centrale Sanitair Suisse, као и Union Internationale de Secours aux enfants, OSE итд. и њима олакшали путовање.

III

Деловање делегације ИРЦК у Југославији

1. - У Београду

Делегација ИРЦК имала је у Београду због познатих разлога нарочито тежак положај. Она је била једна од првих којој је дозвољен приступ на подручје окупирано од Немаца и заступања ИРЦК. Одмах од почетка деловања у 1941. прављене су им од стране немачке окупационе власти нарочите потешкоће с обзиром на статут ове делегације. Делегатима ИРЦК није било дозвољено самостално и слободно наступати, како је то нормално свуда допуштено, услед чега су у њиховим хуманитарним акцијама и акцијама пружања помоћи били јако ометани. Целокупно деловање делегације подвргнуто је контроли немачке (окупационе) власти, а само стрпљивим ставом делегације дошло је до тога да су могли наступати једино као посредници. Сваки мање важнији случај морао се поднети на проверу делегацији Немачког Црвеног крста за Југоисток. Целокупна пошта делегације ИРЦК била је повргнута цензури ове установе. Нису се смеле подузимати никакве мере које нису одобраване од делегата Немачког Црвеног крста у Београду. У противном, претило се репресалијама и обуставом деловања делегата ИРЦК. Делегати ИРЦК били су оптерећени огромном одговорношћу, јер су подледали сталној критици и кочењу у раду од стране Немачког Црвеног крста. Због тога су своју дужност око збрињавања југословенских заробљеника и оскудевајућег цивилног становништва могли да врше само под најтежим околностима. Често је долазило до неугодних размирица између делегата ИРЦК и опуномоћеног од стране Немачког Црвеног крста, нарочито када се у име ИРЦК портестовало због мешања у компетенције делегације. Тако, на пример, у јуну 1941, када су пребациване фамилије Словенаца преко границе, или у фебруару 1942. ради усташког прогањања српског становништва. На читавој линији су немачке власти заступале становиште да београдска делегација није овлаштена да самостално делује.

Сва ова ограничења у својим компетенцијама, делегација ИРЦК морала је подносити, јер у противном било би онемогућено свако њено де-

ловање. Напокон, било је боље ипак нешто урадити, него ништа не провести.

Тек у децембру 1943. било је из Берлина дозвољено претворити преставништво ИРЦК у Београду у једну делегацију. Али, ни тада није било могуће делегацији слободније деловати, с обзиром на опозицију окупационих установа. Штавише, за све време свог деловања осећао је делегат ИРЦК највеће неповерење немачке сигурносне службе и Гестапоа, којима његово присуство није било пожељно. Одмах после окупације Србије, организовала је делегација ИРЦК у Београду картотеку ратних заробљеника, која је достигла за кратко време бројку од 25.000 картица. На тај начин омогућено је хиљадама породица давати утешну обавест о удесу њихових најближих. Ову картотеку је касније преузео локални Црвени крст, и служила је као подлога за касније евиденције југословенских ратних заробљеника у Београду. Делегат у Београду омогућио је, у почетку, сваком југословенском ратном заробљенику да пошаље поруку својој фамилији. Док су југословенски ратни заробљеници били у пријемним логорима у Србији, настојао је делегат да их посети, и упркос потешкоћама, које су му наметнуле окупационе власти, успео је извршити неколико посета логорима у Београду и интервенисати у корист заробљеника, нарочито да се боље сместе и да се са њима боље опходи. Посете логора, смештених у провинцији, биле су и надаље забрањене. Истовремено настојао је наш делегат да организује службу обавештавања у интересу ратних заробљеника и њихових фамилија. Његовом залагању може се приписати што су се на том пољу нарочито поправиле прилике и што су небројане интервенције уродиле плодом и дале утеху хиљадама жртава рата и члановима њихових породица. Наравно, није занемарено ни питање слања помоћи за југословенске ратне заробљенике. Наша се делегација нарочито залагала за такве врсте акција, као и за редовно достављање пошиљки помоћи.

Специјална акција била је репатријација рањених и болесних југословенских ратних заробљеника. И на том пољу било је небројених компликација, и неразумевања од стране многих надлештава. Нарочито је мањкало свако излагање у сусрет, због чега су делегати били приморани да код надлежних органа стално протестују. По повратку у домовину, наши делегати и даље су помагали репатриране југословенске ратне заробљенике. Код разних добротворних установа, било официјелних или приватних, тражили би за њих помоћ и сабирање у њихову корист. Захваљујући таквој интервенцији код Српског Црвеног крста, код Српског министарства здравља, повратнике су обезбедили одећним предметима, неким је пак одобрено боловање. Као нарочит радни задатак делегације у Београду био је проблем репатријације ратних заробљеника старијих година, југословенских лечника и санитетског особља. Даље, успело је нашем делегату да новчане пошиљке ратних заробљеника њиховим фамилијама у домовини буду достављане. Уопште узевши, успевало се у то време многим цивилима који су оскудевали, поделити помоћ посредством ИРЦК, и тако им омогућити преживети то најтеже време. Не можемо а да не споменемо и помоћ делегације око организације службе обаве-

штавања и службе слања вести и цивилима. На жалост, није било могуће да делегација са успехом посредује у корист интернираца. Чак и најближи концентрациони логор у Земуну нису делегати могли посећивати, јер се тврдило да је он на територији Хрватске. Усмено постављени захтев делегату Немачког Црвеног крста био је стално одбијан. Надлежне власти су одбијале да дају било какву информацију о тамошњим интернирцима, с образложењем да то не спада у надлежност делегације ИРЦК, јер се ту ради о лицима по закону осуђеним, те да се она не могу ставити под заштиту Женевске конвенције. Одбијање је вршено грубо, увек у истој форми, тако да се по том питању није могло даље интервенисати. Овде морамо одмах напоменути да је то био принципијелан став окупационе власти, тако да због тога нису само југословенски држављани трпели, већ и остале државе са којима је окупациона власт била у рату.

И поред честих неуспеха, делегација ИРЦК није се дала обесхрабрити и наставила је своје напоре на тадашњем српском подручју. Тако, међу осталим, захтевано је у августу и септембру 1944. године од Немачког Црвеног крста, да се интерниране жене и деца не депортују у Немачку, већ да се обустави свака депортација.

Посредством Српског Црвеног крста, делегација је настојала да се из пошиљака "Comission Mixte" храна и сапун доставе у концентрационе логоре. Због бруталног отпора, успех је био минималан. Тек два месеца пре ослобођења, у години 1944. било је омогућено делегацији да једном посети два логора ратних заробљеника, оба пола, Народноослободилачке војске и да их снабде животним намирницама. Исто тако, успела је једаред посетити болницу заробљеника НОБ и истима поделити мање дарове.

Делегација је захтевала месецима дозволу Америчког Црвеног крста да рањеним заробљеницима испоручи из њихових залиха одећне предмете и животне намирнице. Од стране Американаца дато је одобрење депешом од 20. X 1944. године, које делегација никада није примила.

Биће вредно нешто казати и о акцији помоћи цивилном становништву у Србији од стране ИРЦК. Овде се морају две групе разликовати:

I

- а) Подела животних намирница
- б) Млечна акција
- ц) Расподела лекова и санитетског материјала
- д) Расподела одећних предмета

II

- а) Пошиљке помоћи Швајцарског Црвеног крста деци
- б) Боравак југословенске деце у Швајцарској ради опоравка.

Код II групе поменуте акције помоћи биле су организоване без неких нарочитих потешкоћа. Насупрот томе, код I групе акције помоћи у Србији, као окупираном и запоседнутом подручју, протекле су под нарочито тешким условима, наметнутим од окупационе силе. "Comission Mixte" је још од почетка деловала у оквиру једног споразума, који је склопљен између немачке владе и Интернационалног Црвеног крста, односно лица дотичног Црвеног крста и делегата.

На основу тога утаначења, немачка влада била је спремна да дозволи деобу дарова у новцу и предметима који потичу из неутралног иностранства, на територији окупираној од немачке армије, само под следећим основним условима:

1. Уколико се не ради о поклону намењеном лично појединцу, већ о акцији помоћи у корист страдајућег становништва, Немачка влада ће издати Немачком Црвеном крсту општи налог за руковођење и спровођење такве акције помоћи и контролу над расподелом дарова. Извршавање овог задатка дато је на руке у дотичним земљама поверенику Немачког Црвеног крста.

2. Пошиљке помоћи биле су ослобођене увозне царине и трошкова превоза уколико су биле упућене из иностранства за окупирано подручје на адресу опуномоћеника Немачког Црвеног крста.

3. Расподела дарова, по жељи дародаваоца, вршила су удружења становништва дотичног окупираног подручја.

4. Присвајање дарова од немачких власти или војних јединица било је искључено.

5. Представницима дародаваоца било је с времена на време дозвољено да отпутују на окупирана подручја и да се осведоче о уредној расподели дарова.

Пошиљке помоћи за цивилно становништво ("Comissie Mixte" морале су бити адресиране на опуномоћеника Немачког Црвеног крста иако је прави прималац био Српски Црвени крст.

Код приспећа помоћи, делегат ИРЦК имао је једино то право да констатује евентуалне мањкајуће количине. Задатак око ускладиштења и манипулације на складишту обављао је локални Црвени крст.

Српски Црвени крст израђивао је план расподеле уз сарадњу једне државне комисије састављене од службеника разних министарстава и лекара. Пројекат плана расподеле достављен је на разматрање једној ужој комисији којој је председавао локални Црвени крст. Опуномоћеник Немачког Црвеног крста за Југоисток и делегат ИРЦК у Београду били су такође чланови те коалиције.

Разуме се да је делегат ИРЦК улагао жалбу ради постављених ограничења у његовом деловању и морао се стално борити за становиште ИРЦК. Он је вршио нарочиту контролу да се пошиљке дарова деле заиста само чистом српском становништву, тј. не цивилном становништву немачког порекла, и то оним најоскуднијим.

Установљено је да су заиста узети и обзир само најоскуднији слојеви становништва у предграђима, децјим домовима, болницама, логорима избеглица. Код тога, увек су били повлашћени у првом реду деца, жене у другом стању и мајке дојиље. Делегат је увек заступао становиште да се подела дарова врши бесплатно, да она не обухвата само Београд, већ и оскудевајућу провинцију, да расно припадништво, политичко уверење или вера не смеју играти никакву улогу код поделе дарова.

Коначно, од стране делегације ИРЦК нарочито је наређено да Немачки Црвени крст, југословенске политичке организације, војне јединице не могу добијати дарове. Ускладиштене количине и испорука

примаоцу била је под сталном контролом, како би се свака неправилност на време спречила.

Нарочито треба истаћи да се роба ових дарова није продавала. Изузетно је издвојено 5% од количине лекова за продају имућнијем становништву, и то преко главне апотеке Опште главне болнице у Београду на рецепте, уколико то ови нису могли на слободном тржишту набавити. Износ тако уновчених лекова дат је Српском Црвеном крсту за коришћење у друге помоћне акције. Тако исто, делегација није никада тражила неки допринос за покриће својих трошкова, нити га је примила. Насупрот, одлучено је да се признају Српском Црвеном крсту мањи износи за покриће његових трошкова.

2.) У Загребу

а) Деловање у интересу цивилних интернираца, заточеника у концентracионим логорима, шалаца и Јевреја⁸

Незахвалан задатак имала је загребачка делегација у погледу интервенција у интересу цивилних интернираца. Правна подлога била је нејасна, па и саме установе, са којима је ИРЦК морао преговарати, нису имале за ове напоре никакво, па ни најмање разумевање. Довољно је овде напоменути Гестапо, Немачку сигурносну службу, или имена Лубурића и Рукавине, да би се схватиле потешкоће са којима се делегација ИРЦК сукобљавала. Делегација је предложила примену Конвенције ратних заробљеника и на цивилне интернирце и умолила Министарство унутрашњих дела да јој се стави на располагање лагер-листа са именима интернираца, да добије дозволу за посету логора, одобрење за посредовање у обавештавању истих о породицама и обратно, одобрење за доставу пошиљки и помоћи и обавештавање о болеснима у болницама и о умрлима. Загребачки Црвени крст био је такође замољен да ове захтеве поткрепи. Упркос многобројних интервенција код министарстава унутрашњих и спољних послова није било могуће постићи неко обавезно решење.

Концем јануара 1944. године загребачка влада је коначно дала дозволу за примену Женевске конвенције и на интерниране цивиле. Али, и после тога делегација ИРЦК морала је стално упозоравати надлежне на практичну примену дате дозволе.

Нарочите потешкоће су се појављивале и надаље, када је ИРЦК узалуд тражио појединости о стању цивилних интернираца. На дан 23. VI 1944. године вођени су преговори у Министарству унутрашњих дела када је наш делегат успео спровести увођење редовног поштанског саобраћаја, два пута месечно пријема пакета из пошиљака помоћи, као и истраживања за појединим интернирцима. Међутим, безобзирно мешање окупационе власти у септембру 1944. године, онемогућило је ИРЦК–у све његове даље активности. Делегати су и надаље, још у јануару, а нарочито у фебруару 1945. године, наставили са својим напорима, али је изостао сваки успех услед владајућих прилика. У вези са пробле-

⁸ АЦКЈ, види одељак V2.

мом цивилних интернираца, напори делегата ИРЦК испољавали су се највише у том правцу да се прилике у концентрационим логорима ускладе са чувањем људског достојанства.

Министарство унутрашњих послова у месецима мај-јун 1944. године коначно се сагласило да преговара о тим питањима. Делегати ИРЦК поставили су као главни захтев дисциплиновање, па ако је могуће чак и одстрањење немилосрдних стражарских јединица, које су стајале под командом злогласног Лубурића, јер све док су ови стражари владали концентрационим логорима, није било гаранције да ће се свакодневне наредбе Министарства унутрашњих послова у логорима заиста и спроводити. Делегат ИРЦК је тражио од Министарства унутрашњих послова, у смислу Женевске конвенције, да се све категорије интернираца доследно хумано третирају, те је поновно постављен овај захтев, како је напред поменуто. Исто тако, тражено је, да се деца повуку из логора и да се сместе преко приватних или државних добротворних установа.

Коначно, успио је добити одобрење од Министарства унутрашњих послова да ће се одговорати на питања која се тичу судбине појединих интернираца. Након тешких и дуготрајних преговора, добијена је такође дозвола да се посете концентрациони логори у Јасеновцу и Старој Градишки. Ова посета учињена је у јулу 1944. године. По свим знацима, у логорима је било све припремљено за ову посету. С обзиром на деликатне преговоре, који су били у току, из разумљивих разлога није било делегатима ИРЦК могуће заузети једно строже држање. Ипак, читаво руководство логора било је упозорено са пуно јасноће о последицама, с обзиром на брутално поступање са интернирцима и најозбиљније су били саветовани да са интернирцима добро и људски поступају.

Чињеница је да су се опште прилике, након ове интервенције, у концентрационим логорима у лето 1944. године знатно побољшале.

Делегату ИРЦК пошло је чак за руком да за извесно време овим заточеницима доставља одећу, храну и лекове. О овоме постоје и потврде.⁹

Покушај да се преко Министарства унутрашњих послова дође до података о броју интернираца остали су без успеха. Ови су подаци били нужни због организације дотура помоћ-пакета у одећној опреми. У фебруару 1944. године стављено је на располагање загребачкој кухињи интернираца 5.035 кгр грашка упућеног из Генфа. Услед насталих сметњи у транспортовању, касније пошилике се нису могле упућивати из Генфа. 20. II 1945. године додељивани су пропутујућим интернирцима у Загребу, који су били упућивани за Јасеновац, хранљиви пакети ражаног двопека и витамина у већим количинама.

Да би се избегле сметње у железничком транспорту, концем септембра 1944. године уведена је служба теритних транспората између Загреба и Јасеновца у циљу редовног дотура хране у помоћ-пакетима, намењеним интернирцима. 28. IX 1944. године стигао је први овакав транспорт у Јасеновац и његов товар је заиста подељен интернирцима.

⁹ АЦКЈ, упореди прилог 3.

Међутим, сам камион који је превозио поклон-пакете безобзирно је заплијењен од стране управе логора, мада је био означен ознаком ИРЦК (Међународни Црвени крст).

Уложене жалбе код Министарства унутрашњих послова остале су без правног лека, стога се морало прекинути са овом акцијом помоћи.

У септембру 1944. године, изненада, дошло је до оштрог мењања курса. Групе обезбеђења логора, које су стајале под командом злогласног Лубурића, стављене су сад под команду немачке службе обезбеђења. Личности, са којима је наш делегат одржавао везе, као што је на пример генерални директор за јавну безбедност и ред, ухапшене су и страпане у логор. Упркос учесталих интервенција у корист интернираца у концентрационим логорима, које су трајале од 10. X 1944. године па све до 15. II 1945. године, није се могло ништа значајније постићи. Али, ипак се успело у томе да се пусти на слободу руководство јеврејске општине, које је ухапшено 8. X 1944. године, и да оно настави са својим акцијама помоћи.

Повезано са осталим проблемима, о којима је напред било речи, стоји и делатност у корист ухапшених талаца. 18. X 1944. године влада је издала наредбу која је објављена становништву. По овој наредби се прети породицама чији су чланови прешли НОП-у да ће бити ухапшени као таоци. Поводом тога, наш делегат је интервенисао код свих меродавних органа. Поред тога, ИРЦК упутио је и један апел на највишу државну управу у коме захтева да се сви већ ухапшени таоци пусте на слободу и да се прекине са хапшењима даљих талаца.

Коначно, у комплексу свих ових питања стоји још и делатност ИРЦК у корист прогоњене јеврејске општине. У времену од 1. V 1943. године па све до полагања оружја, свака акција помоћи у корист сиромашних и интернираних Јевреја, спроведена је искључиво преко ИРЦК. Безбројне су биле интервенције у времену 1944-1945. године код министарстава спољних и унутрашњих послова, у циљу обезбеђења човечног поступка са Јеврејима. Пуштање на слободу ухапшеног вођства јеврејске општине већ је поменуто у овом меморандуму.

б) Акције у корист неимућног цивилног становништва

Саставни део задатака наше делегације у Загребу представљале су и мере помоћи у корист сиромашног дела цивилног становништва.

Овде треба напоменути бројне интервенције у корист породица југословенских ратних заробљеника у Немачкој. Оне су уследиле у циљу исплате плата, пензија и помоћи - потпоре. Поред помоћи, примљених од Министарства социјалног старања, у више случајева су узимане помоћи и од појединаца.

Деца оваквих породица збрињавана су преко установе: дечја помоћ или преко помоћи једне специјалне организације Швајцарског Црвеног крста у Загребу. Захваљујући даровима, нашој загребачкој делегацији пошло је за руком да у зиму 1943/44. године пружа више од 600 помоћи, намењених породицама принудно исељених Словенаца. Даље, наша делегација успешно је интервенисала код репатрирања деце, избе-

глих из Хрватске у Србију и у много случајева је делила помоћ-дарове породицама, које су због свог политичког става прогањане од стране режима у Загребу. Такође, може се захвалити успеху наше делегације што је пружена помоћ у храни особама које су се налазиле у прихватном логору Немаца у Загребу. На крају, морамо још напоменути наше мере у борби против сузбијања пегавог тифуса. Штавише, ми смо у јесен 1943. године испоручили ослободилачкој војсци Југославије 1.250 кутија инјекција против ове болести.

Код расподела помоћи у корист цивилног становништва није се правила никаква разлика у погледу вере, расе или народности. Помоћ је увек дељена бесплатно. Код расподеле исте, узимани су у целости у обзир предлози надлежних стручњака, који се још и дан-данас налазе на значајним дужностима установа у Југославији.

Акција у виду помоћи деци, која је долазила од Швајцарског Црвеног крста у Загребу а омогућена је интервенцијом ИРЦК, обухватила је до почетка 1944. године преко 20.000 незбринуте деце. Највећи део ове помоћи уживале су породице, које су прогањане од стране окупационих снага.

Помоћ у лековима, која је у Хрватској у великом обиму дељена од стране ИРЦК, уследила је сарадњом и на основу предлога појединих личности здравствених установа, које се и данас налазе на разним дужностима здравствене службе Хрватске. Ова акција помоћи често је обухватала и ослобођене територије. (Овамо су давани: завоји, етар, вакцине против пегавца)

Акција помоћи у лековима на територији Словеније од стране ИРЦК наилазила је на отпор окупационих снага који је мотивисан разлозима одбране; стога је она тамо спроведена преко месних организација Црвеног крста.

На крају, треба још указати на то да је делегација ИРЦК испљавала своје деловање и на пољу несметаног функционисања поште ратних заробљеника, као и на увођењу обрасца за прикупљање информација о цивилним интернирцима-заточеницима. Делегација је уопште уложила труда да би идеја Црвеног крста и Женевска конвенција добиле своју пуну примену, односно, да оне продиру у Хрватску. Ово је послешено превођењем разних брошура на српско-хрватски језик, као и објављивањем бројних чланака из новина.

III

Слање помоћ-пакећа југословенским ратним заробљеницима и делатности Централне за ратне заробљенике

1. - Материјална помоћ ратним заробљеницима

Помоћ југословенским ратним заробљеницима у Немачкој - као што се то радило и у корист заробљеника других земаља у Немачкој - одвијала се преко немачких војних власти. Гледајући са техничке стране, то је био једини пут којим се могло ићи.

Немачке власти стављале су на располагање потребан број вагона за превоз. У месецима II и III 1945. године, када је железнички саобра-

ћај показивао већ потпуну дезорганизацију, ИРЦК је добио дозволу да дотур врши превозним средствима Црвеног крста.

Ова колективна помоћ обухватала је само југословенске ратне заробљенике који су били смештени по заробљеничким логорима. Она се није могла протегнути и на борце НОП-а који су били интернирани по концентрационим логорима, нити на одведене Југословене, који су као радници били запошљавани у Немачкој. Полицијске установе у Немачкој у чијим су се рукама налазиле жртве рата категорички су одбијале да дају поименичне или лагер-листе и одбијале су сваку сарадњу у пружању помоћи овима, са чиме се ИРЦК на своје жаљење морао сложити.

Као што је већ напоменуто, ту се радило о једном принципијелном ставу немачких власти, који је подједнако погодио и држављане других земаља.

Југословенски Црвени крст у Лондону издао је налог да се сваког месеца, за сваког југословенског ратног заробљеника доставе по два типизирани пакета од по 5 кг тежина са садржајем хране, или друге помоћи.

С обзиром на чињенице да су возови у задњој фази рата, услед бомбардовања, веома нередовно и са огромним закашњењем обављали саобраћај, па и то да су логори често били премештани, није се могло удовољити у целости напред наведеном захтеву. Пошиљке помоћи пристизале су обично у логор, где су уз потврду предаване југословенском поверенику. Ове потврде су уручене заступнику Југословенског Црвеног крста. Поред тога, не жалећи напоре, ИРЦК је настојао да ове потврде предочи госпођи Рибникар, која је у својству представника Југословенског Црвеног крста боравила у лето 1941. године у Женеви. Пошто се она није појавила у заказано време, нити се могла пронаћи у својој хотелској соби, ова се жеља није испунила.

Природно, из ових чињеница не би се смео извући такав закључак, као да су сви заробљеници, раштркани по безбројним радним јединицама, командама - добивали редовно свој удео помоћи. Реекспедиција пошиљака из матичног логора на радне јединице била је у надлежности немачких власти и зависила је од месних могућности транспортовања. Према томе, посредничка улога ИРЦК ограничила се само на то да ове помоћ-пакете уручи поверенику логора.

У лето 1944. године: наступиле су ванредне тешкоће у снабдевању ратних заробљеника (наравно свих народности, а не само Југословена). Услед уништења железничких мрежа у Француској, које је последица инвазије, прекинут је железнички саобраћај између лука Средоземља и Женеви, услед чега је у времену јун-новембар 1944. године замро сваки промет. За ово време нагомилале су се огромне залихе у Марсеју, Тулену и Барселони, да би у исто време стоваришта ИРЦК у Женеви била испражњена, а ратни заробљеници, по логорима, трошили своје последње залихе.

Ове тешкоће су само делимично преброђене успостављањем кориштења морског транспорта преко Гетеборга и Либека. Опрезности ради, наложено је повереницима да месечно поделе, уместо два, само по

један пакет. Да би се у границама могућности помогло ратним заробљеницима, успостављен је железнички превоз пошиљака специјалним возовима, састављеним од швајцарских вагона, као и оних који су одобреном француске и белгијске владе стављани на располагање ИРЦК. Ови су возови упућивани у нека места јужне Немачке са којима се још могао одржавати саобраћај.

Пошто је железнички саобраћај на почетку 1945. године сасвим онемогућен, ИРЦК је организовао колоне теретњака, углавном у правцу јужне и средње Немачке, у којим су се деловима земље налазили ратни заробљеници, пребачени са истока и запада.

Информације које су добивене о стању у заробљеничким логорима у овој послењој фази рата нису омогућавале детаљан - тачан увид, стога је ИРЦК би ометан у благовременом предузимању нужних мера.

Од престанка рата, тј. од 8. V 1945. године, па све до враћања ратних заробљеника својим кућама, ИРЦК је поново постао активан у слању ратних помоћ-пакета.

У размаку од 1941. па све до 30. III 1946. године, југословенским ратним заробљеницима испоручено је:

23.757.869 кгр. хране
2.226.179 кгр. одећне опреме
461.423 кгр. предмета личне хигијене
106.558 кгр. лекова
10.959 кгр. разне робе

Укупно: 26.637.196 кгр. пошиљака помоћи

2) Духовно просвећивање ратних заробљеника

Из извештаја делегација ИРЦК, који се темеље на информацијама прикупљеним од повереника ратних заробљеника, види се, да је југословенским ратним заробљеницима и интернирцима у времену од краја 1944. године до септембра 1945. године посредовањем одељења помоћи ИРЦК предато:

15.300 књига свих врста
36 играчака
25 грамофонских плоча
851 музичка партитура
203.221 разних предмета за забаву

3) Југословенско одељење Централа за ратне заробљенике

Југословенско одељење устројило је у 1.238 кутија картотеку, која је располагала следећим евидентним картицама:

За ратне заробљенике	421.798
За цивилне интернирце	267.150
За грађанска лица	11.379

Ово се повећава још и са 7.200 картица умрлих. Одељење је одговарало на неких 22.000 упита. До краја 1946. године у Одељењу је примљено 196.919 и отпремљено је 147.456 аката.

Служба трагања обавила је 18.404 задатка, од којих 6.904 са позитивним резултатом. Од 107.840 аката о информацијама, од којих 32.804 су упућена експресном поштом, намењена ратним заробљеницима, грађанским интернирцима или њиховим породицама, 90.586 аката је са успехом уручено, од којих 15.760 експресном поштом.

На пољу обавештавања преко радија, у времену од јуна до децембра 1945. године, око 10.000 имена је саопштено југословенским породицама. На крају, до конца 1945. године Југословенско одељење доставило је преко месних организација Црвеног крста у Југославији 2.836 фото-копија породицама ратних заробљеника у циљу обавештавања о смртним случајевима.

IV

Враћање њешко рањених и болесних југословенских ратних заробљеника и санијетској особља својим кућама

Приликом обиласка заробљеничких логора у Немачкој од стране лекара посвећена је пажња прегледу тешко рањених и болесних југословенских ратних заробљеника. Лекари су узимали у обзир саопштења повереника у логору, која су се односила на здравствено стање, па су санитетским органима Немачке подношени захтеви о враћању кућама ових југословенских ратних заробљеника. Ништа није било пропуштено да се испоштују прописи Женевске конвенције, мада се при томе много времена губило.

У току лета 1942. године скоро је у целости замрла ова акција. Стога је ИРЦК дао предлог Врховној команди оружаних снага Немачке да се репатрирање врши преко Дунава на болничким бродовима. На жалост, овај предлог је одбијен. Затим је Комитет ИРЦК, ступивши у везу са швајцарском владом, постигао споразум да се тешко рањени и болесни југословенски ратни заробљеници сместе по болницама у Швајцарској. Међутим, у октобру 1942. године и ови су напори онемогућени од стране немачких војних установа, које су ускратиле своју сагласност. На основу непрекидних напора ИРЦК у времену од конца 1941. године до пролећа 1942. године ипак је враћено својим кућама око 6.000 југословенских ратних заробљеника (15 транспората).

У пролеће 1943. године упозорене су поново надлежне немачке установе на околност да велики број југословенских ратних заробљеника, углавном болесних на плућима, већ одавно чека на своју репатријацију. Од стране немачких власти одговорност за одуговлачење приписана је неким месним органима команде. У лето 1943. године поново је указано на хитност овог проблема, као и на могућност транспорта Дунавом. На ово је уследило обећање Врховне команде оружаних снага да ће се удовољити захтеву. Тако је у времену од априла до августа 1943. године враћено својим кућама у 10 транспората 2.028 болесних и тешко рање-

них југословенских ратних заробљеника. Даљи напори нису уродили плодом, јер је Врховна команда оружаних снага заступала становиште да форсирању овог питања стоје на путу прилике које владају у Југославији.

У новембру 1943. године ИРЦК је захтевао безусловно враћање оних болесних заробљеника, који су спадали у III категорију (врло тешко болесни) без обзира на то којим ће то путем бити спроведено. У фебруару 1943. године наш Комитет предао је Врховној команди оружаних снага листу ратних заробљеника које треба репатрирати. На ово је примљен одговор да се надлежност за репатрирање налази у рукама немачких власти за Југоисток и да су оне овлаштене за спровођење репатрирања. Стварно, тада су од 1. I до 1. IV 1944. године репатрирана још 2.694 тешко рањена и болесна југословенска ратна заробљеника у домовину. Од јуна 1944. године обустављени су даљи транспорти од стране Немаца, што је мотивисано ратним приликама у Југославији.

ИРЦК је посветио своју пуну пажњу и питању репатрирања санитетског особља, оних који су као југословенски ратни заробљеници били у немачким логорима. Надлежни органи одговорили су на овај захтев негативно, напомињући да ово санитетско особље не може бити репатрирано због евентуалног избијања епидемије, када ће исто бити потребно.

Ако се није радило о стручном - квалификованом санитетском особљу, или ако се радило о Јевреју или обичном војнику, онда се оспорило њихово право да буду уврштани у санитетско особље. Делегат ИРЦК у Берлину сачинио је списак југословенских лекара и санитетског особља, користећи за ово обиласке заробљеничких логора, затим је обновио демарш због репатрирања, укључивши овде и нестручно санитетско особље. Мада је овај демарш потпомогнут и од стране делегације ИРЦК у Београду, немачке власти су 23. III 1943. године категорички одбиле да удоволе захтеву. Немачке власти су овде заузеле становиште да се заробљеници свих земаља једнако третирају, према томе, отпада свака ванредна интервенција у корист Југословена.

Као у Немачкој, исто тако је ИРЦК поставио питање репатрирања и у Италији.

У лето 1942. године упозорен је Италијански Црвени крст на потребу убрзања враћања болесних југословенских ратних заробљеника својим кућама. У јануару 1943. године поновљен је овај корак код Уреда за ратне заробљенике са нагласком чињенице да су до јануара 1943. године репатрирана само 53 лица. У јуну 1943. године наш Комитет поновио је захтев код Уреда а у септембру 1943. године ови су напори продумовани и код италијанских власти.

Услед капитулације Италије, која је у међувремену уследила, ови напори су постали беспредметни.

Уред за ратне заробљенике упозорен је такође ради репатрирања југословенског санитетског особља. Нарочито се указало на судбину југословенских ратних заробљеника-лекара у логору Aversa и захтевало са њихово репатрирање.

Овај предлог ИРЦК је усвојен од стране Уреда, који је 12.VII 1941. саопштио да ће сви лекари-југословенски ратни заробљеници бити репатрирани.

V

*Специјални југословенски проблеми, којима се морао
бавити ИРЦК*

- 1) Покушаји да се успостави контакт са вођством
Народноослободилачке војске

ИРЦК је дао задатак у априлу 1943. године својој делегацији у Загребу да - ако је икако могуће - ступи у контакт са југословенским покретом ослобођења. У септембру исте године наш делегат примио је већ позитиван одговор Врховне команде, по коме ће она поштовати одредбе Женевске конвенције. На ово је у новембру 1943. године ИРЦК предложио југословенској Врховној команди следеће:

а) Примена Женевске конвенције од 1929. године у корист ратних заробљеника.

б) Сходна примена ове Конвенције у корист цивилних интернираца.

в) Именовање једног сталног делегата ИРЦК код југословенског ослободилачког покрета са правима да може посећивати заробљеничке логоре и да може обављати традиционалне дужности Црвеног крста.

г) Дозвола за трагањима и одобрење једног обрасца за прикупљање података на целој опседнутој територији од стране Народноослободилачке армије, и то у корист војних и грађанских лица.

д) Устројење поменичних листа заробљеника од Народноослободилачке армије и достава тих листа на ИРЦК, како би се на основу узајамности могла захтевати од противника такође поименична листа заробљених бораца НОВ.

ђ) Размена обавештавања о смртним случајевима, инвалидитету, упућивању у болнице заробљеника и њиховом здравственом стању, као и обостраном обавештавању о пребацивању заробљеника у друге логоре и о свим осталим евентуалним променама.

е) Обојана дозвола да се ратним заробљеницима и грађанским интернирцима редовно шаље помоћ било у новцу или у роби.

ж) Дозвола да се ратом заробљеним лицима, конкретно женама и деци, на територији, ослобођеној од НОВ могу делити пошилке-помоћи преко ИРЦК.

Овој ноти су прикључена два примерка Женевске конвенције на француском и југословенском језику, а поред тога још и нека објашњења ИРЦК. Истовремено замољена је југословенска команда да свој одговор достави непосредно у Женеву.

У јануару 1944. године југословенска команда обратила се и Женеви, а у мају исте године, делегат ИРЦК ступио је у везу са пуковником Николићем у Барију.

Један следећи састанак, на жалост, није се могао одржати, јер је пуковник Николић у међувремену отпутовао. Међутим, делегат ИРЦК упутио је пуковнику Николићу 14. V и 11. VI 1944. године два писма у којима га је молио за службени став југословенског комитета за ослобођење у вези датог предлога. Ова су писма, на жалост, остала без одговора, тако да се са преговорима није напредовало. Нови контакт успостављен је на лицу места тек по ослобођењу.

2) Покушаји да се заробљеници југословенске ослободилачке армије ставе под заштиту Женевске конвенције

У тесној вези са овим демаршом стајали су и напори ИРЦК да се побољша стање припадника југословенске ослободилачке армије, који су заробљени од стране Немаца.

На постављено питање, које се односило на статус ових заробљеника, немачка Врховна команда 18. X 1944. године је решила да ће се са југословенским партизанима поступати као са ратним заробљеницима. Међутим, није потврђено да ли ће се они признавати као ратни заробљеници и да ли ће их штитити Женевска конвенција.

Према једном наређењу највиших немачких власти, које је издато у августу 1943. године, заробљеници са бојишта у Хрватској стварно су упућивани у Немачку, дакле са њима се није поступило као са "франктијерима".

Међутим, ИРЦК није био у стању да ово провери, јер и упркос поновљених демарша, учињених усмено, Врховна команда оружаних снага Немачке и даље је ускраћивала дозволу за посећивање ових заробљеника. У лето 1944. године Комитет ИРЦК поставио је питање, преко делегације у Берлину, Врховној команди оружаних снага Немачке, како се практички спроводе у живот њена наређења. Делегату је одговорено да, пошто не постоји ратно стање између Немачке и Југославије, то су Југословени, ухваћени услед полицијских мера, подређени немачкој полицији.

Ови су заробљеници, већином, смештани у логоре, који су представљали средину између квалитета заробљеничких и интернираних логора за цивиле. Посећивање ових логора није дозвољавано ИРЦК. На поновљене претње Комитета, немачка Врховна команда саопштила је почетком 1944. године да је ово питање уступљено уреду за спољне послове. Овај уред на постављено питање је одговорио, да пошто не признаје владу, од које зависи југословенска ослободилачка армија, стога се и не могу уважити интервенције Црвеног крста у корист ових заробљеника.

Напори ИРЦК, учињени код вођства Југословенске народно-слободилачке армије, а који су се односили на примену Женевске конвенције на заробљене Немце такође нису уродили плодом. Према томе, није постојала основа за вођење преговора на бази узајамности, услед чега је Комитет 17. VIII 1944. године упутио један меморандум свима зарађеним владама.

Овај меморандум садржао је позив, у име основног духа међународног права и човечности, да се свима борцима призна статус ратног за-

робљеника, без обзира на то какве погледе они заступају, али само онда ако се они апсолутно придржавају ратног закона и ратних обичаја.¹⁰

25. VIII 1944. године Врховна команда Немачке потврдила је да ће се са југословенским партизанима поступити *као* са ратним заробљеницима. Али, и овом приликом није потврђено да ће се на њих применити заштита Женевске конвенције од 1929. године. Делегација ИРЦК је због тога поново затражила дозволу за посећивање дотичних логора. У одговору од 2. IX 1944. године Врховна команда Немачке саопштава да у свом претходном акту није била довољно јасна, те према томе, дозвољава се ИРЦК посећивање само оних заробљених партизана који су заједнички смештени са осталим ратним заробљеницима. Са овим су немачке власти, у ствари, потпуно анулирале своју изјаву од 25. VIII 1944. године.

Делегација ИРЦК у Загребу такође је предузела кораке у том правцу да се заробљени припадници народноослободилачке армије ставе под заштиту Женевске конвенције. Овакви напори чињени су код надлежних хрватских власти непрекидно од почетка августа 1943. године па све до краја рата.

У међувремену се испоставило да су схватања надлежних немачких органа и мере загребачких установа створиле непремостиву препреку за реализацију ових захтева.

Делегација ИРЦК захтевала је 19. V 1943. године од Министарства вањских послова Хрватске практичну примену одредаба Женевске конвенције, као што су: предочење логор-листа, поименични списак ратних заробљеника, дозвола посећивања логора, омогућавање обавештења и посредовања помоћи у корист заробљеника, упознавање са смртним случајевима и озбиљним разбољевањима, дислокацијама заробљеничких логора.

Тек након поновољених опомена код Министарства спољних послова и Министарства рата, као и хрватског Црвеног крста, одржана је 14. IX 1943. године конференција, којој су присуствовали представници Хрватског Црвеног крста и делегат ИРЦК. Делегат је ставио на располагање војним властима у Загребу материјал који објашњава ствари, и залагао се поново у корист заробљеника ослободилачке армије. Закључено је да се формира уред за обавештавање о ратним заробљеницима. Овај закључак није одмах спроведен у живот, а то је дало повода делегату ИРЦК да интервенише у Министарству рата. 14. X 1943. године ово министарство саопштава да ће се удовољити жељи делегата ИРЦК чим се уреде детаљи са немачком командом у Загребу, који се односе на успостављање логора и контроле.

Министарство спољних послова Хрватске извештава 20. X 1943. године да је поделило директиве Министарству рата у циљу стварања уреда за информације о ратним заробљеницима.

Пошто се ништа није постигло, мада је ургирано код поменутих министарстава и загребачког Црвеног крста, наш делегат је одлучио да

¹⁰ АЦКЈ, упореди прилог 6.

23. VI 1944. године затражи помоћ у Министарству унутрашњих послова Хрватске. Овом приликом наш делегат поново је захтевао да се са заробљеницима НОВ поступа у смислу Женевске конвенције. Ови демарши били су пропраћени необичним тешкоћама, те су остали без успеха, јер је мањкало и најмање разумевање меродавних установа за хумане напо­ре, које је ИРЦК уложио.

У јулу 1944. године поново се обратила делегација ИРЦК мини­старствима спољних послова и војске. Том приликом је тражено об­јашњење детаља о разним питањима, која се односе на поступак са ратним заробљеницима. Ово је наметнуло незадовољавајуће функционисање оформљеног уреда за информације о ратним заробљеницима, јер није било решено питање заробљеника НОВ.

Мада је стање у септембру 1944. године било заоштрено, делегат ИРЦК није пропустио да се заузме код Министарства спољних послова, а од касне јесени 1944. године па све до фебруара 1945. године интервени­сао је и код загребачког Црвеног крста, Министарства унутрашњих по­слова, па чак и код председника владе. Делегат ИРЦК је још покушао са захтевом стварне примене одредаба Женевске конвенције на заробљени­ке НОВ. Тек у априлу 1945. године саопштено је делегацији да је оформ­љен Уред за обавештавање о заробљеним партизанима у Загребу.¹¹

Тек у јануару 1945. године примио је ИРЦК од Југословенске војне мисије у Лондону потребне информације о ознакама за распозна­вање (овде се вероватно мисли на распознавање чинова). ИРЦК је ове податке одмах доставио немачкој влади са молбом да се коначно призна статус ратног заробљеника и заробљеницима Југословенске ослободи­лачке армије.

Сам свршетак рата је тек окончао ове досадне преговоре.

Мада ИРЦК није успео у томе да издејствује статус ратних заробљеника за погођене припаднике НОВ, ипак је својим деловањем у мно­го случајева побољшао материјално стање ових. Наиме, делегати ИРЦК имали су право да у корист ових заробљеника располажу једним делом примања, која су им упућивана од националних организација Црвеног крста и разних других организација из САД, Аустралије и Канаде.

3) Правни статус оптужених југословенских правно незаштићених заробљеника

Као што је већ напоменуто, немачке и италијанске власти нису признавале Југословенски ослободилачки комитет као закониту владу. По њиховом схватању, чак ни ратно стање није постојало са владама у Београду и Загребу, које су оне потпомагале. Ова чињница је лишила ју­гословенске ратне заробљенике могућности да у својим односима са овим установама уживају правну заштиту. Услед тога, ИРЦК се морао

¹¹ АЈ-110-583. Партизани се третирају као ратни заробљеници, јавио је Max Huber, председник Комитета ЦК, др М. Николићу, пуковнику и делегату Југословенског ЦК у Женеви.

својим деловањем побринути да отвори важност чл. 42 до 67 Женевске конвенције, преузимајући на себе један део улоге правног заштитника. ИРЦК се нарочито залагао да обезбеди потпуни правни статус за југословенске ратне заробљенике у Немачкој. У децембру 1943. године одлучио је од стране Уреда за спољне послове да се ИРЦК у ограниченој мјери, и у извесним мање важним правним случајевима, ангажује. При томе му је дозвољено да изабере и одреди браниоца-адвоката. Међутим, немачке власти су оспориле право ИРЦК да поприми "статус" заштитника законитости (Schutzmacht). Свакодневне пресуде нису премашиле број од 2-5. Многи југословенски ратни заробљеници додељени су на рад у разне јединице у пољопривреди, где су уживали једну релативну слободу кретања, услед чега су били изложени разним искушењима. Јасно је да би под оваквим околностима попримање улоге заштитника законитости било јако корисно.

Из једног саопштења надлежне немачке установе од 11. II 1943. године види се да делегацији ИРЦК у Немачкој није било дозвољено да своју делатност прошири на заштићивање правног стања југословенских цивилних интернираца.

У супротности с првобитним саопштењем Уреда за вањске послове, Врховна команда оружаних снага ограничила је компетенције ИРЦК, одобривши му једино да се побрине за браниоце код оптужених југословенских ратних заробљеника.

Поновљени демарши ИРЦК да му се одобри делатност обезбеђивања правног стања југословенских ратних заробљеника остали су у суштини нерешени од стране Врховне команде Немачке, јер она није саопштила своје одређено становиште.

Тек 6. II 1944. године примио је ИРЦК, посредовањем немачког конзулата у Женеви, одлуку Уреда за спољне послове. Овом одлуком се овлашћује ИРЦК да се заузме само за генерале, и то у случајевима када се за учињено дело очекује казна већа од 4 године.

Свака осуда требала је бити саопштена ИРЦК у Берлину. Уред за спољне послове уверавао је да се дотадашње, већ изречене, пресуде не могу саопштити ИРЦК, јер су сви списи изгорели услед бомбардовања.

Коначно, након 15-томесечног досадног споразумевања, тек 26. V 1944. године саопштена је прва пресуда ИРЦК-у у Берлину. Та пресуда се односила на једног југословенског ратног заробљеника.

Комитет ИРЦК предложио је да се у сваки заробљенички југословенски логор остави по један југословенски правник као саветодавац, који би по свом слободном нахођењу могао да изабере немачког браниоца. И овај предлог одбијен је од стране Немаца. После тога је Комитет дао предлог да се за сваку правну ствар одреди тумач. Уред за спољне послове задржао је себи право да овај предлог још размотри. Пошто Уред за спољне послове није одобрио ИРЦК да путем расписа упозна све југословенске ратне заробљенике са њиховим правним статусом, овај уред је замољен да он то учини својим расписом.

Уред за спољне послове саопштио је актом од октобра 1944. године своје услове под којима се дозвољава ИРЦК да се бави правним

статусом југословенских ратних заробљеника. Комитету се дозвољава да се бави само оним случајевима код којих се предвиђа минимална казна затвора од 5 година. Једно повољније решење - поред најбоље воље - није се могло постићи, јер меродавне немачке установе нису желеле да Комитет ИРЦК у Женеви прошири своју делатност пружањем заштите законитости у корист ратних заробљеника. Немачке власти су у ствари желеле да заштиту законитости повере једној, њима наклоњеној, југословенској организацији, која би се тек имала оформити.

Слични демарши су учињени и у Италији у корист југословенских ратних заробљеника. Тражено је, такође, да се заштита законитости прошири и на цивилне интернирце. Италијанске власти су биле потпуно сагласне са захтевом, али нису издале никаква упуства за његово спровођење у живот. Према томе, ова сагласност је у ствари била само формална. Међутим, Комитет је добио у фебруару 1943. године одобрење за посету оних југословенских ратних заробљеника који су пресудом лишени слободе. Одобрење за посету се морало тражити за сваки поједини случај.

Почетком маја 1943. године саопштено је нашем Комитету да су италијанске власти вољне дозволити ИРЦК-у да се бави извесним правним пословима како југословенских ратних заробљеника, тако и цивилних интернираца, с тим да то никако не даје право ИРЦК-у да се представља као заштитник законитости. Даље, ИРЦК је могао ову делатност обављати само уз услов да не наступа као опуномоћеник неке стране силе, и да се обавезе да неће никаква обавештења давати иностраним владама, или било којој другој организацији.